

Александра В. Чебашек¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за проучавање језика и књижевности

СТАРОЗАВЕТНА КЊИГА О ЈОВУ ПРЕМА АПОКРИФНОМ СПИСУ ЖИТИЈЕ И ПОДВИЗИ ПРАВЕДНОГ ЈОВА²

Рад представља детаљну компаративну анализу библијског старозаветног списка *Књига о Јову* и апокрифног списка *Житије и подвизи праведног Јова*. Основна намера јесте откривање и успостављање разлика и сличности, детерминисање недоследности у односу на канонски текст, али и уочавање уметнутих садржаја (читавих епизода) које канонском тексту нису својствене. Указаћемо које су то разлике између Јова из Књиге и Јова из апокрифа, као и на који начин је дошло до трансформација Јовава, наратора апокрифа, односно житија у односу на канон. Рад ће се бавити и аналитичким приступом лику Сатане/ђавола, лику жене, ликовима пријатеља/царева као и улогама које поменути ликови имају у односу на библијски спис. Примарна разлика јесте (не)постојање страха код Јовава/Јова и та се разлика чини најважнијом јер страх директно утиче на начин доживљаја света, на понашање, трпљење, издржавање кушања као и на бројне друге особености на основу којих се Јовав разликује од Јова.

Кључне речи: Књига о Јову, Библија, апокриф, канон, ђаво, страх, жена

„јер чега се бојаш дође на мене, и чега се страшних задеси ме. Не почивах нити имах мира, нити се одмарах, и опет дође страха.“ (Јов. 3, 25–26)

„Ја се никога не бојим, јер сам цар земаљски.“
(*Житије и подвизи праведног Јова*, 173)

1. Увод

Апокрифне списе, односно списе ванканонског карактера од библијских, канонских списа одваја постојање одређене разлике. Религиозна дела ванканонског карактера својим особеностима се углавном подударају са успостављеним библијским каноном, али није странно да између два таква списа може постојати низ различитости пре свега садржинско-тематско-мотивског карактера. Апокриф као посебан облик идентитета одликује „његова мултижанровска структура (мешавина црквене и новозаветне књижевне предаје, средњовековних нормираних жанрова, јеванђеља и бајке), као и његова десиметрична, мулти-идеолошка свест (правоверје, сујеверје, манихејство, гностицизам, аутентични етнокултурни миље)“ (Анђелковић 2009: 40). У највећем броју случајева, теме, мотиви и личности се подударају, а одступања од канона се углавном тичу на-

1 aleksandra.cebasek@filum.kg.ac.rs

2 Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2022. години број 451-03-68/2022-14/ 200198).

чина приказивања, идејних измена, нових склопова, стилске уједначености (уп. Јовановић 2005: 9). Апокрифи стога представљају „својеврсну допуну библијске недоречености” (Јовановић 2005: 9), недоречености настале услед богате метафорике, симболике и специфичног лексичко-стилског обележја какви постоје у библијском тексту. Главне особине апокрифног текста су фрагментарна структура апокрифа, метанаративни план, динамично приповедање и могућност лакшег разумевања текста (уп. Анђелковић 2018: 681). Најчешћи разлог канонског одбацивања јесу наивна виђења и схватања апстрактних и мистичних богословских појава (Јовановић 2005: 24) која у апокрифима задобијају другачију димензију у односу на библијски текст.

2. Скелет рада и основне напомене

У поређењу *Књиге о Јову* и апокрифа *Житије и подвизи праведног Јова*, ради разликовања, апокрифног Јова ћемо у даљем тексту назвати Јовав (како је и рекао да се зове), док ће библијски Јов у тексту остати Јов. Примарна тенденција је успостављање различитости које постоје на садржинском, тематском, мотивском и лексичком нивоу, али ће бити указано и на сличности због којих је могуће опште довести их у везу.

Детерминисање разлика биће дато кроз неколико целина: у првој целини *Разликовне дистинкције пре великог страдања* биће успостављене разлике у садржинским структурама списа које се тичу појединости пре тренутка страдања кроз анализирање главних ликова, Јова из *Књиге* и Јовава из апокрифа. У наредној целини *Разликовне дистинкције у појави, функцији и делању Сатане* биће указано на разлику у представљању старозаветног, скривеног и суровог ђавола наспрам апокрифног Сатане који, подложен физичким трансформацијама, у апокрифу има своје појавне облике. Трећа целина рада, насловљена *Разликовне карактеристике страдања; Појава и улога жене*, обухватиће анализу интензитета и величине страдања обојице јунака уз уочавање разлика у појављивању и функцијама жена (скрајнута улога жене у *Књизи о Јову* наспрам истакнуте, ефектне улоге жене у апокрифу). Супротстављање три пријатеља из *Књиге* и три цара из апокрифа биће предмет целине *Колико су шири пријатељи из Књиге о Јову и шири цара из Житија и подвига праведног Јова (не)пријатељи?*. Последња целина рада, *Појава Господа и животи након страдања* тематизује различитости у списима на местима где се појављује Господ док ће разлике бити уочене и у судбинама јунака након страдања.

3. Разликовне дистинкције пре великог страдања

На основу анализе која тематизује ликове пре тренутка страдања, могуће је успоставити разлике које се тичу главних ликова. Првобитна разлика је у начину и временском оквиру приповедања док постоје разлике и у пореклу и прошлости између старозаветног Јова и апокрифног Јовава. Кључни елемент дистинкције је (не)постојање страха од Бога. Та разлика је нарочито важна због саме доживљености оба текста.

3.1. Приповедање и временски ток приповести

Разлика коју је могуће уочити на први поглед тиче се приповедања. Наиме, *Књига о Јову* испричана је из позиције трећег лица и тренутно догађајног је ка-

рактера. Апокрифни спис *Жиџије и ѿдвизи ѿраведног Јова* одликује специфична врста нарације својствена житију, где је наратор онај који реконструише причу и приповеда своју прошлост. Јовав, предосећајући надоласеће престављење, прича потомцима своју, исповест да бисмо потом дознали за Нироја, Јовављевог брата чија је функција потврда веродостојности приче.

У *Књизи о Јову* непознато је колико дуго трају Јовова искушења. Дакле, време није детерминисано као у апокрифу, где се смењују временски рашчлањени периоди од по седам година: седам година након гласа анђела Јовав чини добро, потом, седам година страда и борави на ђубришту.

3.2. О ѿореклу

У библијском спису о Јову не дознајемо много о његовој прошлости осим да је верни Божији слуга и да упркос богатствима које има, и даље стрепи од потенцијалног сагрешења³. Јовова судбина је неизвесна, а о крајњем исходу (поновном стварању богатства и порода) сазнајемо на самом крају.

За разлику од библијског текста, на почетку апокрифа, Јовав истиче своје порекло и говори о својим женама: „Ја сам од семена Исавовог, брата Наоровог. Мајка ваша је Дина, од које се ви родисте. Прва жена моја престава се горком смрћу са десеторо деце своје.” (*Жиџије и ѿдвизи ѿраведног Јова*, 174). Прва жена се у апокрифу појављује у више наврата, она је Јовављев саучесник кроз све недаће. Дакле, већ на почетку апокрифа дознајемо да Јовав није остао без порода. Неоспорна је сличност да и у библијском тексту и у апокрифу долази до поновног стицања породице и богатства.

3.3. (Без)грешна ѿишлости

Књига о Јову не нуди сазнање о каквој Јововој прошлости (грешној, на пример). Не постоји указивање на постојање ранијег сагрешења у смислу поштовања другог бога / других богова / ђавола. У библијском тексту, Јов је одувек праведан, добар и окренут од зла.

У апокрифу је дата прича о Јовављевој грешној прошлости. То је симболична разлика између ова два списа – реч је о Јовављевој пређашњој (не)вери и његовом преобраћању у хришћанина. Јовав је био идолопоклоник – служио је и приносио је жртву идолима/ђаволу док му се наједном није јавила мисао о Богу од кога тражи доказ о свом постојању:

„Име моје беше Јовав док ме Господ не прозва Јов. И раније идолима служих. И пођох принети им жртву и службу сачинити. И помислих у срцу и уму мом и рекох у себи: Није ли Бог тај који је створио небо, и земљу, и море и све што је на њима? Побрини се, Господе, извести ме!” (*Жиџије и ѿдвизи ѿраведног Јова*, 174).

Након указивања страшног гласа Јоваву⁴ и подсећања на Божија створена дела, Јовав доживљава суштински преображај у верника.

3 Богу је стално приносио жртве у случају да су деца похулила на Бога.

4 Прво ословљавање Јова од стране страшног гласа је: „Јоваве, Јоваве!” (*Жиџије и ѿдвизи ѿраведног Јова*, 174). У библијском тексту нема података да се Јов некада звао Јовав, нити да га је Бог прозвао Јовом од Јовава, већ му је од почетка наденуто име Јов.

3.4. Јов је одабрани искушаник, Јовав је ујозорени искушаник

Библијски Јов константан је у својој вери и, најважније, није упозорен да ће доживети страдања и да ће, ако истрпи, бити величан од стране Бога. Јов би, дакле био, „одабрани искушаник”, а Јовав „добровољна жртва” (Тодоровић Васић 2018: 198). Старозаветни Јов издржава страдања по сопственим начелима и принципима, издржава јер је трпљење засновано на вери у Бога који је његов једини егзистенцијални излаз (уп. Арсенијевић Митрић 2018: 727), а тај Бог му се није указао у виду анђела као што је то случај у апокрифу.

У почетном делу апокрифа истакнут је разговор страшног гласа и Јовава у коме му страшни глас говори о нужности трпљења будућих страдања зарад његовог величања од стране Бога. Јовав је обавештен, наменски постаје „својеврсна добровољна жртва” (Тодоровић Васић 2018: 195). На тај начин, Јовав унапред зна о свом будућем удесу, али зна и за награду од Господа која долази након тог удеса – часни венац. На Јоваву је, дакле, да истрпи јер сада је свестан да ће неког страдања бити. Тај елемент упозорења не постоји у библијском тексту.

Јовов удес у *Књизи* није најављен ни заповеђен као Јовављев. Библијски Јов преиспитује своје страдање, поставља питања, даје одговоре, промишља о свемогућности Бога, о његовим путевима и намерама. У *Житију и подвизима праведног Јова*, Јовав прича своју причу која је замишљена као исповест из које ће се извући одређене поуке, али се не могу на исти начин посматрати страдање Јовово и страдање Јовављево управо због тога што је апокрифном јунаку, како он каже, заповеђено: „Вратите се у останите на месту где сте постављени док вас не уклони ко вас је поставио, док не окончам заповеђено ми!” (*Житије и подвизи праведног Јова*, 179). Уз то, апокрифни Јовав нема моменте преиспитивања себе, начела Божијих, разлога своје казне, као што то има старозаветни Јов. Јовав свесрдно прихвата и потврђује да је све Божије дело и да ће га све то одвести Богу. Главни узрок због ког се разликује говор о Богу јесте та чињеница да апокрифни Јовав зна околности, разлоге и поенту свога страдања, а библијски Јов не.

Арсенијевић Митрић (2018: 728) о Јову говори „као претечи самог Христа”. Посматрано из перспективе претходно успостављених односа између библијског списа и апокрифа, чини се да је пре Јовав ближи том одређењу јер страда добровољно као што је и Христ страдао не преиспитујући Божију намеру већ се само обратио речима „Оче, опрости им, јер не знају шта чине!” (Лука 23, 34). Исто тако, Јовав ни у ком аспекту не преиспитује Божију вољу и намере као што то чини библијски Јов.

3.5. Страх од Бога

Круцијална разлика између канона и апокрифа је постојање страха од Бога. Код библијског Јова је свеprisутан страх – од почетка страдања и кроз бројна искушења, Јов говори да га је Господ својим гневом застрашио: „Страх ме је од свијех мука мојих, знам да ме нећеш оправдати. Бићу крив; зашто бих се мучио узалуд?” (Јов. 9, 28–29). Доминантни страх од Бога и привремено ћутање⁵ постоје јер би Јов увредом Бога изгубио благодат и љубав Божију (уп. Арсенијевић Митрић 2018: 728). Јов мисли о гробу као вечној кући и тами (Јов. 17, 13–16) – нема наде ни помисли да би њега могао чекати вечни живот.

5 Седам дана и седам ноћи ћутања Јова са својим пријатељима.

Јовав, осим што је убеђен и спокојан, ни не помишља о својој овоземаљској смрти. Код њега нема ни трукне страха: „Ја се никога не бојим, јер сам цар земаљски.” (*Житије и подвизи праведног Јова*, 173). Непостојање страха логично је због поменуте специфичне доживљености себе, због сазнања о будућим страдањима. Не постоји разлог да се Јовав плаши да ће изгубити благодат и љубав Божију јер зна да је већ има – и имаће је – само ако истрпи.

4. Разликовне дистинкције у појави, функцији и делању Сатане

Старозаветни Сатана је „цинични тужитељ” (Фрај 1985: 240), он разговара једино са Господом и нема његовог директног физичког присуства у страдању Јововом.

Сатана у апокрифном житију је опипљив, видљив, близак човеку, са њим се комуницира, он је онај који искушава, који се трансформише и мења своја физичка обличја. Он је попут човека: гневан, грешан, али спреман да се покаје.

4.1. Дијалози са Сатаном

У *Књизи о Јову* не постоји директна конверзација Јова и Сатане као што је то случај у апокрифном спису где се дијалог између Јовава и Сатане понавља више пута. Једини дијалози у којима се ђаво појављује као саговорник јесу дијалози између Господа и ђавола (Јов. 1; 2).

Док смо у *Књизи о Јову* имали експлицитно дате дијалоге између Сатане и Бога у коме се Сатана заклиње да ће Јову узети све, у *Житију и подвизима праведног Јова* не постоји такав дијалог, већ о њему посреднички извештава сам Јовав. Апокриф се заправо темељи на Јовављевим епизодама са Сатаном у којима долази до дијалога. Важно је истаћи да је Јовав обавештен о тачном начину свог страдања: ако се присетимо једног од дијалога, приметимо да је изречена директна претња Сатане Јоваву: „као што је овај хлеб огорео, тако ћу и ја сажећи тело твоје. За један час оставићу те без имања твог” (*Житије и подвизи праведног Јова*, 175), што се и обистињује. Дијалози дати у апокрифном тексту постоје као доказ читаоцу да Јовав зна да је све шта трпи дело Сатанино, а да Господ нема везе са његовом страдањем – Јовав само треба да истрпи. Зато ни у једном тренутку у апокрифу није преиспитано дело Божије и његова праведност као што то непрестано чини Јов у *Књизи*.

Са друге стране, библијски Јов у својој вери и смерном животу у Господу не зна ни за једну другу силу осим за Божију. Због тога и не помишља на Сатанину умешаност у његово страдање већ се окреће трагању за одговорима, за разлозима због којих је Бог одлучио да он толико пострада. Јов преиспитује Божије намере не помишљајући да се Сатана игра са његовом вером и издржљивошћу.

У оба списа, након трагичног страдања деце, долази до поновног разговора Сатане са Богом. Господ даје Сатани Јовово/Јовављево тело у власт, али оно што не даје и што се не сме дирати јесте душа: „ево ти га у руке; али му душу чувај” (Јов. 2, 6). Душа бива поштеђена као бесмртни и непроменљиви део човека.

4.2. Епизоде са Сатаном

У *Књизи о Јову* не постоје епизоде са трансформисаним или истинским ђаволом које су један од главних садржинских тежишта апокрифа *Житије и подвизи праведног Јова*.

У апокрифном спису уметнута је епизода са прерушеним Сатаном-сиротаном који долази на Јовављева врата за хлеб и ње нема у библијском тексту. Тодоровић Васић (2018: 192) симболику давања загорелог хлеба пореди са симболичношћу Господа који је сам хлеб. Зато, дајући Сатани незагорели хлеб, Јовав би се директно одрекао Бога. Осим поменути, епизода са прерушавањем ђавола у персијског цара нема свој пандан у *Књизи о Јову*. На овом месту, уочавамо недоследност у апокрифу: на почетку приповести, Јовав је рекао да га је Бог назвао Јов, међутим, уочавамо да је прво ословљавање њега као Јова учинио ђаво прерушен у персијског цара⁶ (напомињемо и да је Јовав први пут назван Јовавом управо од стране ђавола, в. фусногу 3). Дакле, Јоваву је име Јов први наденуо Сатана, а не Господ.

Као Адамову Еву, Сатана својим трансформацијама покушава да завара Јовављеву жену. Претвара се у пекара и вара је хлебом, покушавајући да је убеди у њихову злу природу и казну коју проживљавају због свога зла: „Да нисте зли били, не бисте зло поднели” (*Житије и подвизи праведног Јова*, 180). Жена Јовава, попут Еве, не види Сатанину злу намеру. Да је Јовав свестан да је творац искушења Сатана, изнова потврђујемо присећањем како је управо Јовав својој жени рекао да ју је ђаво пратио, да јој је смутио срце и ум како би га преварила, а тај тренутак се може посматрати и као Евино ненамерно сагрешење према Адаму⁷.

4.3. Одрицање од Сатане

Јов је одувек био сав у Богу. Утолико је његово страдање наспрам Јовављевог трагичније јер читалац не ствара никакво могуће оправдање нити види разлог Јововог искушавања, док у перцепцији Јовављевог страдања читалац увек рачуна на фактор претходног неверства и окрета Сатани. Читалац увиђа да „Јовово искушење није казна већ кушање” (Фрај 1985: 239).

У апокрифном тексту, седам година откако се Јоваву јавио анђео, свесрдно је помагао народу, пружао им богатства уз речи: „одрекох се Сатане” (*Житије и подвизи праведног Јова*, 177). Старозаветни Јов своју несобичну помоћ народу пружа одвајкада. док Јовав то чини откад је спознао Бога. Са друге стране, одрицање од Сатане у апокрифу постоји јер је постојало и некадашње његово прихватање од стране Јовава. Тај елемент у *Књизи о Јову* не постоји: не постоји одрицање од Сатане јер га никада и није било. Поента апокрифа је у поуци: дакле, поука је да и упркос некадашњем сагрешењу било ког од нас ипак није никад касно за окрет Богу и да је он могућ чак иако смо некад служили ђаволу. Са друге стране, *Књига о Јову* је суровија јер је утолико немогуће оправдати Јовово страдање – чини се да је Бог немилосрднији у старозаветном тексту него у апокрифном упркос чистоти вере, праведности и доброты која је Јову одувек својствена.

6 „Овај човек је Јов који стече сласти земаљске...” (*Житије и подвизи праведног Јова*, 177).

7 И у библијском и у апокрифном спису, жене изговарају сличне реченице како би покушале да „уразуме” мужеве. Те реченице (ненамерни) су позив да похуле на Бога: „хоћеш ли се још држати доброты своје? благослови Бога, па умри.” (Јов. 2, 9); „Устани сам, узми хлеб и насити се, и реци реч Господу и умри!” (*Житије и подвизи праведног Јова*, 181). Тим говором против Бога, подлегло би се у оба случаја искушењу, али до тога не долази. Исто тако, из најбоље могуће намере, да би преживели, жена у апокрифном спису се незнано повинује ђаволу прерушеном у пекара и ненамерно чини сагрешење према Јоваву.

4.4. Покајање Сатане

Рекли смо да у *Књизи о Јову* постоји само дијалог Сатане са Богом, што значи да нема епизоде у којој би Јов требало директно да се суочи са Сатаном који жали и каје се за све шта је учинио.

У *Житију и подвизима праведног Јова*, Јовав Сатану изазива да изађе и бори се са њим. Тада долази до епизоде у којој се Сатана каје⁸ и повинује Јоваву: Сатана је у жалости јер је побеђен од стране Јовава који је издржао све⁹. Тренутак покајања, тај неочекивани обрт повод је према Јовановићу (2006: 16) да се појави гротеска у виду патетичног обраћања и покајања ђавола. У апокрифном спису, након што се Сатана пред Јовавом посрамио, начињен је још један временски отклон. Сатана од њега одлази на три године. Дакле, пред Јовавом и ђаво спушта главу, пред Јовавом који је попут свеца, који је попут Господа пред којим се срама и онај најнеправеднији и најодметнутији од доброте Божије – Сатана.

Разноврсност трансформација Сатане и његова физичка појава у апокрифном тексту *Житије и подвизи праведног Јова* читаоцу омогућава да увиди лице и наличје ђавола. Слика апокрифног Сатане блиска је обичном човеку јер читањем апокрифа, читалац увиђа како зло може имати бројна обличја, како зло и ђаво могу исто тако бити људско биће, како се ђавоља намера може скрити и у нечему најплеменитијем и најнеочекиванијем. Судбином Сатане у апокрифу и његовим изненадним покајањем, читалац схвата да је и поред свег зла покајање ипак могуће и да је оно једини исправни пут ка Богу.

5. Разликовне карактеристике страдања; појава и улога жене

Страдање је у библијском и у апокрифном спису представљено на различите начине. Уочено је да је страдање Јовава у *Житију и подвизима праведног Јова* приказано хиперболизованије (и другачије) него што је то у старозаветној *Књизи о Јову*. Осим тога, посебна разлика јесте улога жене која се у *Књизи о Јову* појављује свега једанпут, док је она у апокрифном спису психолошки изграђен и активан лик.

5.1. Страдање деце и просторно (не)изошишавање

Након што ће гласник у *Књизи Јова* извести о материјалном страдању, Јов сазнаје да су му синови и кћери који су били у кући његовог брата настрадали: ветар удари у четири угла од куће „те паде на дјечи и погибоше” (Јов. 1, 19). Истоветан је мотив страдања деце у оба списка, с тим што су Јовову децу загрле зидине братове куће¹⁰, док су у апокрифу деца остала затрпана након разарања палате. Што се просторног изошитавања тиче, примећујемо да је у апокрифном спису Јовав прогнан и изведен из града, а тог елемента просторног измештања нема у библијском тексту. Оно шта је истоветно и у библијском спису и у апокрифу јесте прихватање воље Господње приликом страдања деце кроз идентичне реченичне формулације: „Господ даде, Господ узе; да је благословено име Господ-

8 Занимљиво је и симболично Сатанино покајање усмерено Јоваву, „цару земаљском”, а не Господу, Творцу.

9 „Видиш, Јове! Ја теби многа зла учиних, и претпрео си страдања велика на телу свом. И опет с телом остајеш макар и ране имао. Ја сам дух, али, ево, у великој жалости јесам. [...] Такође и ти, Јове, довољно си био у ранама злим, али одолео си нападу мом који ти зададох.” (*Житије и подвизи праведног Јова*, 182).

10 У *Књизи о Јову*, ово је једина алузија на Јововог брата.

ње” (Јов. 1, 21) и „Господ даде, Господ узео! Каква је воља Господња, тако ће и бити. Нека буде име Господње благословено од сада па до века!” (*Житије и подвизи праведног Јова*, 178).

У *Житију*, када Јовав бива прогнан из града, он ствара свој престо где се моли и оплакује децу. Символика стварања престола уско је повезана са његовим доживљавањем себе као цара земаљског. Дакле, престо није потребан за молитву и оплакивање деце колико за поновно утврђивање себе као цара (јер цар мора имати свој престо) па макар то био и престо на ђубришту. Осим што тог просторног изопштавања нема, у *Књизи о Јову* нема ни те временске дистанце која је присутна у апокрифу. Списи нису, дакле, хронотопски идентични. Наиме, након што је прошло седам година од речи анђела, дошло је до Јовављевог страдања. Том приликом, Сатана смешта Јовава под ђубриште (што није забележено у библијском тексту). Радња се у апокрифу наставља седам година касније, а све то време Јовав је у ранама био на ђубришту изван града.

5.2. Разлика у уништавању богајстива

Симболично је да Сатана у *Житију* од свег Јовављевог богатства уништава „седам тисућа оваца, три тисуће камила, пет стотина рала волова” (*Житије и подвизи праведног Јова*, 177). Толико стоке Јов има на почетку *Књиге*: „И имаше стоке седам тисућа оваца и три тисуће камила и пет стотина јармова волова” (Јов 1, 3). Осим што је разлика између Јова и Јовава у томе што је један обичан човек, а други цар земаљски, разлика је и у материјалном богатству: Јовављево богатство у *Житију* много је веће него што је то Јовово богатство у *Књизи*. У вези са тим, не слажемо се са констатацијом Тодоровић Васић (2018: 191) да није дошло до промењености симболике бројева, макар у овом аспекту. Што се тиче овог примера у коме поредимо пређашња и потоња материјална богатства, апокриф и канон не оперишу истим бројкама¹¹. Иако се бројке једним делом подударaju, оне су показатељ да ни степен уништења није исти.

5.3. Јед(и)на појава жене у Књизи о Јову насјрам психолошки изграђеног лика жене у Житију и подвизима праведног Јова

У старозаветној *Књизи о Јову* не постоји епизода у којој се приказује жена и њено страдање. Једина појава жене забележена је на почетку: када Сатана Јова удари злим приштем, жена му говори: „хоћеш ли се још држати доброту своје? благослови Бога, па умри.” (Јов. 2, 9). Та једина појава жене дата је у функцији искушавања Јова. Занимљиво је да се њене речи могу схватити двоструко: помишљамо да жена несвесно позива Јова да прекрши своју веру и погрешити док, са друге стране, доводимо њену веру у питање оправдавајући то њеним даљем изопштавањем из списка. Уистину, читалац библијског списка остаје збуњен јер не дознаје шта се догодило са женом нити зна зашто она није у страдању уз Јова. Стога, проистиче да је жена кушалац, а да је Јов једини страдалник.

Жена и њена судбина у *Житију* и *подвизима праведног Јова* уско је повезана са судбином супруга, Јовава. Жена је сапутник и борац који заједно страда са Јовавом. Зато апокриф бива читаоцу ближи јер не покреће само питање страдања појединца, већ је реч о сапутничком страдању. У *Житију*, након трајне патње Јовављеве жене и Сатаниног искушавања ње, жена говори идентичне речи као

¹¹ Јовав: 130000 оваца, 800 паса, 9000 камила, 140000 магарица. Јов: 7000 оваца, 3000 камила, 500 волова, 500 магараца.

у библијском тексту, само што су њене речи изречене након годинâ трпљења и тешког живота са Јовавом: „додија ми овај стид и болест. Срце моје и кости моје сакрушише се. Устани сам, узми хлеб и насити се, и реци реч Господу и умри! Ја ћу затим поћи одлазећи од твоје болести” (*Житије и подвизи праведног Јова*, 181). Тим говором против Бога подлегло би се у оба случаја искушењу, али до тога не долази.

Идентични су и одговори старозаветног Јова и апокрифног Јовава. Библијски Јов казује да говори као луда жена јер било је добро док су од Бога примали добро, зар неће примати сада и зло. Апокрифни Јовав пребацује жени изречене речи плашећи се да ће њихова деца због њене поуке и говора о богатству проћи зло и да ће зато изгубити „још веће богатство”¹² (*Житије и подвизи праведног Јова*, 181) питајући је зашто не говори о сладости коју су имали са благима земаљским већ само помиње зло. Док се Јов у *Књизи* више не обраћа жени осим у горепоменутом тренутку, у *Житију* Јовав жену саветује да се опомене свега док се Господ не умилостиви и смилује им се. Занимљиво је да ће се у апокрифу након доласка тројице царева, изнова појавити жена због које ридају, а њен једини захтев биће да откопају палату која је затрпала децу, да пронађу кости како би их сахранила. Тај моменат не постоји у библијском спису. У *Књизи о Јову* се до даљег не говори о преминулој деци. У *Житију*, говор о деци, тачније о откопавању деце, инициран од стране жене, резултоваће фантастичном епизодом о њиховом пресветлом указивању на небу¹³. Оно шта разликује апокрифе од библијских списа јесте и постојање изобилне фантастике и то управо у сликању небеских простора (Јовановић 2006: 13).

Пре указивања деце, Јовав се исповеда Богу и моли се – то ће бити једини тренутак у ком долази до обраћања Господу док је главни део *Књиге о Јову* непосредна комуникација са Господом¹⁴. Епизода која се састоји од поновне појаве жене, указивања деце на небу, благосиљања Бога од стране жене јесте уметнута у апокрифни спис и не појављује се у *Књизи*. Након фантастичне сцене са указивањем деце на небу, жена апокрифног Јовава умире и грађани је сахрањују у храму где им почивају деца те закључујемо да и овај елемент умирања и сахрањивања жене разликује *Књигу о Јову* од *Житија*.

Апокриф читаоцу нуди снажну слику величине женске издржљивости и пожртвовања, показујући како и колико женско страдање може ићи до својих крајњих граница, али и како је изнова покајање једини прави пут ка спознаји Божије силе.

6. *Колико су тѝри пријатељи из Књиге о Јову и три цара из Житија и подвига праведног Јова (не)пријатељи?*

„нијесам гори од вас” (Јов. 13, 2)

Главни део *Књиге о Јову* јесу разговори, односно симболични монолози Елифаса, Вилдада, Софара, најмлађег Елијуја и Јова – монолози у којима се пре-

12 Још један показатељ да је Јовав свестан зарад чега трпи вишегодишња страдања – зарад каснијег богатства и помиловања од стране Бога.

13 На истоку се појављују деца са пресветлим венцима стојећи у слави небеској. То посматрају и цареви и жена, која увидевши свемоћ Бога, пада ничице и схвата да им се Бог смиловао јер је оставио спомен њиховог рођења у векове векова.

14 Јовови одговори пријатељима су питања упућена Творцу (уп. Тодоровић Васић 2018: 278), док Јовав из апокрифа питања и недоумица нема.

испитује Јовова (не)кривица, (не)правда, (не)вера, невиност. Пријатељи су усредсређени на питање узрочности Јововог страдања (уп. Фрај 1985: 239), они су типични заступници старозаветне доктрине утемељене на свеопштем правилу да праведници увек бивају награђени, а безбожници кажњавани, као и да свако страдање јесте од Бога и да њему мора да претходи почињени грех. Пријатељи у *Књизи о Јову* преиспитивањем доводе првенствено самог Јова и његову (без)грешност у питање.

У апокрифу се не појављују пријатељи већ цареви и тај сусрет са њима има сасвим другачију димензију и функцију. Најпре, разговори са царевима нису монолошког карактера већ су опуштеног, дијалошког карактера и нису дати опширно и у више наврата као у старозаветној *Књизи*. И што је најважније, нису садржински ни тематски истоветни монолозима тројице пријатеља у *Књизи о Јову*. Разговори са царевима у апокрифном житију немају опширност, симболичност, семантику ни поенту као што то имају говори пријатеља у *Књизи о Јову*. У апокрифу *Житије и подвизи праведног Јова* тројица пријатеља служе као потврда величине, жртве и вере Јовава, док он у њиховим речима налази погодно тло за константно истицање и увеличавање себе и свог страдања.

6.1. Долазак пријатеља одмах / Долазак царева након седам година

У *Књизи о Јову* Јова посећују три пријатеља (Елифас, Вилдад и Софар¹⁵) убрзо након сазнања о страдању. Пријатељи крај Јова седе седам дана и седам ноћи без речи због боли кроз коју пролази. Након седам дана и седам ноћи тишине због Јовове боли, није указано на временски период који су пријатељи провели крај њега, већ су у први план истакнути разговори који су у апокрифном спису редуковани и промењени. У *Књизи*, Јов није одмах препознат од стране пријатеља.

У *Житију*, реч је о доласку три цара који Јовава обилазе тек након седам година, с тим да до ћутања у апокрифу не долази¹⁶. Првенствено, три цара се интересује за Јовављево некадашње материјално богатство, а не за разлоге његовог страдања. Притом, присутно је њихово вишеструко неповерење да је то заиста Јовав¹⁷. Због неповерења, Јоваву посвећују седам дана разговора. Премда је Јовав наратор своје приче, та доживљеност кроз коју говори непрестано њега чини арбитром свих догађаја – дакле, цареви остају да би се говорило о њему, док пријатељи библијског Јова говоре о Богу, његовој сили па тек онда о (не)праведности Јова.

6.2. Различитости у разговорима Јова/Јовава са пријатељима/царевима

Оно шта изговарају и делају пријатељи из *Књиге о Јову* супротно је од онога шта Елиус и цареви чине и говоре у *Житију и подвизима праведног Јова*.

У библијском тексту, Елијуј, најмлађи међу њима говори на крају, након што говоре старији од њега. Елијујево последње обраћање нема карактеристике плача и жаљења над Јововом судбином већ сасвим супротно: он детаљно, оштро и

15 Важна напомена: у *Књизи о Јову*, пријатељи се зову Елифас, Вилдад, Софар и Елијуј. У апокрифу, реч о царевима који се зову Елифазар, Веледад, Софар и Елиус. Разлике у именима су минималне, али је нужно указати на њихово разликовање зарад разумевања текста.

16 „У житију не постоји мотив ћутања већ мотив покајања, пријатељи се понашају у складу са средњовековном књижевном традицијом, одричу се раскоши и унизавају се” (Тодоровић Васић 2018: 197).

17 Цареви не могу да поднесу смрад Јовава те му миомирисима прилазе и тамјаном га каде три дана. Тог елемента нема у *Књизи о Јову*.

без сажалења приговара Јову због изговорених речи. Са друге стране, Вилдад Јову указује на нужност покајања, говори му да се помоли јер смо пролазни, а да Бог доброг не одбацује нити зликовца прихвата за руку (Јов. 8, 20), теши га да ће му Бог уста напунити смехом, да се ненавидници обући у срамоту, а да шатора безбожничког неће бити. У *Књизи Елифас* указује на Јовову побожности и доброту, покушава да га утеши, али и скреће пажњу да и они „који ору муку и сију невољу, то и жању” (Јов. 4, 8), да Бог ране задаје и завија, да Бог и кад удара, његове руке исцељују (Јов. 5, 18). Чини се да пријатељи Јова доживљавају као кривога за сопствени удес те га Вилдад саветује да је покајање прави пут срећи, а ако је чист и прав, награда ће бити велика.

У апокрифу појава Елиуса¹⁸ забележена је на почетку сусрета са Јовавом. У *Жиџију* Елиус алузијама о Јоваву говори као о Господу, као о створитељу васељене: „Јеси ли ти сунце што си сијао по читавој земљи? Јеси ли ти звезда што си сијао ноћу свој васељени?” (*Жиџије и подвизи праведног Јова*, 184) Наиме, Елиус плаче над пропашћу Јовава, кроз своје ридање испитује шта се догодило са богатством, престолом. Специфично је то тенденциозно и константно увеличавање подвига Јовава – о њему се говори у суперлативу као о оном који није заслужио да изгуби све шта јесте изгубио јер је починио бројна велика дела. Све подвиге и начињена дела, Елиус набраја Јоваву који га прекида у туговању. Јовав жели да то туговање престане те зато он сам преузима улогу наратора о свом престолу и својој слави:

„Мој престо стоји у светлости међу светима славан и прекрасан, и слава његова и красота су са десне стране Цара небеског. Престо мој вечан је, сав свет ће надживети.” (*Жиџије и подвизи праведног Јова*, 185)

Јовав, дакле, себе већ претпоставља са десне стране Господа, као оног који зна да ће доживети вечну славу. Исто тако, Јовав говорећи о царевима открива своју таштину: „слава ваша као зрцало је, а моја слава и царство вечни су.” (*Жиџије и подвизи праведног Јова*, 185) На тај начин, Јовав сам себе, своја дела, страдања и трпљења уздиже изнад свега као оно што ће надживети све друге. Те Јовављеве речи код Елифазара изазива гнев (док је у *Књизи о Јову* гневан Елијуј) јер, како он каже, дошли су да га утеше, а он се гневи на њих и пркоси им причом о њиховој пролазности, а његовој вечности. Елифазарову жељу да оде нарушава Веледад који га моли да се умилостиви док не сазнају да ли се Јовав у жалости срца присећао раније славе: „Ја да вам кажем: ко се неће задивити казни Јововој и ранама и трпљењу?” (*Жиџије и подвизи праведног Јова*, 185). Дакле, улога царева је да хиперболизовано уздижу Јовава.

6.3. Елилуј – некажњени глас разума / кажњени Елиус – испуњен духом Сатане

У *Књизи о Јову* последње (и једино) обраћање Елијуја је на крају, непосредно пре него што се Господ обратио. Символично је то да Елијуј призива Бога да до краја искуша Јова: „Оче мој, нека се Јов искуша до краја, што одговара као зли људи. Јер донеће на гријех свој безаконје, пљеска рукама међу нама, и много говори на Бога” (Јов. 34, 36–37) посматрајући га као јединог кривца свог страдања.

У апокрифном спису Елиусово друго обраћање је, према Јовављевим речима, испуњено духом Сатане, страшним и злим речима:

18 Напомена: у *Жиџију*, најмлађи је Елиус, у *Књизи о Јову* је Елијуј.

„Стрпите се још док не видимо како говори: Праведан сам. Ја га видим као неког пропалог, који спомиње раније своје царство, а сада пропало, и упоређује свој престо са вишњим. И много је дозлогрдило када рече: 'Мој престо је на небесима.' Сада разумех како је до краја пропао” (*Житије и подвизи праведног Јова*, 189).

Та врста заједљивости заснована на унижавању присутна је и у *Књизи о Јову* пошто Елијуј Јова исто тако кори због правдања себе, због истицања чистоте и безгрешности. Обраћање Елијуја/Елиуса Јову/Јоваву јесте последње обраћање у оба списа с тим да је оно у *Житију и подвизима праведног Јова* редуковано и своди се само на горецитирани сегмент док у старозаветном спису, у *Књизи о Јову*, Елијујево приповедање траје шест глава (Јов. 32–37).

Ипак, оно у чему одступа библијски текст од апокрифног јесте казна Елиуса/Елијуја: апокрифни Елиус бива прозван од стране Бога и не добија опроштај, чак и цареви потврђују лукавост његовог језика и пријатељствовање са тамом. У старозаветној *Књизи о Јову* не постоји део у коме Бог прозива и кажњава Елијуја. Уз то, у оба списа – и у библијском и у апокрифном – појави Господа претходе речи Елијуја, односно Елиуса.

7. Појава Господа и живот након страдања

7.1. Господ и однос према Елијују/Елиусу

Тренутак појављивања Бога је истоветан у библијској *Књизи о Јову* и у апокрифу. У канону, Господ говори из вихора о чудима стварања света, о владању светом, о Јову, да би потом тражио да три пријатеља Јову принесу жртву како би им опростио. Примећујемо да нема речи о Елијују, тачније, Бог се њему не обраћа нити му изриче какву казну. Библијски Елијуј није ни на који начин окарактерисан ни као грешан, ни као безгрешан због својих изговорених речи Јову.

У *Житију и подвизима праведног Јова* Господ се јавља у стубу облака, гневан према Елиусу и такође тражи од царева да се помоле Јоваву да би Богу принео жртву за њих како би им опростио грех. Потом, Господ опрашта Елифазару, Велдаду и Софару, а док Елиус не добија опроштај, а о томе и о његовом греху¹⁹ сазнајемо од Елифазара.

7.2. Блајослов од Бога, даривање жилница у Житију и тренутак ишћања–одговарања

Заједничко библијском и апокрифном тексту јесте блајослов од Господа који обојици даје двоструко.

Нарација у апокрифу *Житије и подвизи праведног Јова* бива прекинута директним обраћањем деци и поздрављањем са њима – опомиње их на Бога, да га чувају у срцу, да се смилују на сироте и слабе. Апокрифни Јовав дели богатство синовима, док кћеркама Даници, Касији и Амалтији²⁰ дарује жилнице – свакој даде по једну жилницу говорећи им: „Примите ово знамење и поставите на прса своја како би вам било весеље за живота вашег.” (*Житије и подвизи праведног*

19 Елифазар: „Елиус лукави нема опроштаја грехова својих до краја живота. Светлост његова угаснуће, а свећа његова помрачиће се и светла његова слава поћи ће у грех, зато што беше пријатељ таме а не светлости. Царство његово проћи ће и престо његов пропашће, као и част његова отићи ће у ад. И заволе змијску лепоту. [...] јер није поштовао Господа нити га се бојао. [...] не имаше милости нити мира у свом срцу, имајући отров као аспида на језику и у срцу.” (*Житије и подвизи праведног Јова*, 189)

20 Разлика је и у именима кћерки: у *Књизи о Јову* кћерке се зову Јемима, Кесија и Керенапуха.

Јова, 190) Када га је Бог помиловао и ослободио страдања, рана и црва, рекао му је: „Прими три жилнице ове, и уставши, опаши се њима као окрепљени муж. Ја ћу те упитати, а ти ми одговори.” (*Жиџије и њодвизи ѓраведноџ Јова*, 191) У апокрифу тај елемент питања–одговарања је чисто обавештајног карактера – нити Бог шта пита, нити Јовав шта одговара.

У *Књиџи о Јову*, не постоји наговештени тренутак даривања, већ је само напоменуто да је богатство подељено. Другачији је и симболичнији тренутак питања–одговарања – у *Књиџи*, након што Бог изриче: „Опаши се сада као човјек; ја ћу те питати, а ти ми казуј” (Јов. 38, 3) долази до Божијег испитивања Јова у виду напоредног низања питања о устројству света. Што је најважније, упркос својој трагичној позицији, Јов прекрива руком уста – дакле, ћути, каје се – док тога у *Жиџију* нема, већ само бивамо обавештени да је Бог Јовава благословио.

7.3. Након смрти

На крају *Књиџе* сазнајемо да је библијски Јов поживео још 140 година видевши синове и унуке до четвртог колена. Завршна реченица *Књиџе о Јову* је о његовој смрти, Јов умире стар и сит живота док сцена престављења и сахране није забележена.

У *Жиџију*, Јовав је имао нешто дужи животни век: живео је још 170 година што је укупно 248 година живота: „Виде синове и унуке и праунуке до трећег колена” (*Жиџије и њодвизи ѓраведноџ Јова*, 193). Поред тога, ванканонски спис даје и слику сахране где затичемо брата Нироја који са његовом децом целива Јовава као и сви сироти, слепи, хроми: „Не покопавајте наш живот! Не покопавајте нашу светлост!” (*Жиџије и њодвизи ѓраведноџ Јова*, 192) Последњи редови апокрифа поучног су карактера – говоре о уздању у Бога, а не у ђавола.

8. Закључак

Истакли смо како је страдање старозаветног Јова прожето не само физичким већ и психичким мукама у којима он не престаје себи (и Богу) да поставља питања о величини и постојаности своје кривице и страдања. Нема наде у крајњи обећани вечни венац јер Јов говори из тренутка у коме јесте сад, у коме је настрадао. Старозаветни Јов из одувек је у Богу, он је верни слуга који недужно и неосновано страда, а то незнано и безразложно страдање чини га, наспрам јунака апокрифа, Јовава, већим страдалником. Јов је осамљени, одабрани искушаник против ког се сви окрећу. Његово трагично и безразложно страдање читалац не може да оправда јер зна да је реч о кушању верника. Приказивање Јова у библијском спису засновано је на његовом сталном унижавању: иако је одувек веран Богу, доводи се у питање његова безгрешност. Функција пријатеља и њихових монолога је преиспитујућа и донекле осуђивачка. Упоредујући са апокрифним списом, јасно је да је библијски текст редукованији: нема епизода ни дијалога са Сатаном, нема психолошки профилисане и присутне жене у његовом страдању, не постоји просторно изопштавање, ни временско рачвање радње, не долази до фантастичног указивања преминуле деце, итд.

У *Жиџију* и *списима ѓраведноџ Јова* јунак приповеда пре тренутка своје смрти кроз присећање на своју прошлост. У хиперболизованом страдању акценат је на свесном трпљењу страдања јер (он зна да) га чека Божији благослов ако истрпи. Јовав је, дакле, упозорени искушаник. Кључна разлика у односу на старозаветног Јова јесте чињеница да је апокрифни Јовав некадашњи ђавољи повереник.

То Јовава чини ближим обичном човеку. Дакле, порука је да је могуће преобраћење у верника и покајање упркос некадашњем служењу ђаволу. Функција три цара који долазе у посету јесте да непрестано увеличавају Јовава и његово дело како би се подвукла та линија између пређашњег служења ђаволу и садашњег преобраћења ка Богу. Исто тако, бројне епизоде које не постоје у канонском спису доприносе динамички приповедања, али и пружају сазнања о сегментима који *Књизи* нису познати. Реч је о улози и функцији жене и Сатане. Кроз Сатанино покајање читалац се поистовећује са судбином грешника – када се показао онај најодметнутији и најгрешнији, може се покајати свако. Уз то, апокриф шаље важну поруку о трансформацијама зла у савременом свету који су заправо видови присуства ђавола: ђаво, односно, зло може имати различита обличја и у данашњици – наликује на добро, на пријатеља, на цара, на пекара, а није.

Намера је била да укажемо на различитости које постоје између библијског текста *Књиге о Јову* и апокрифног *Житија и подвига праведног Јова*. Испоставља се да је разлог поменутих различитости одређена уметничка слобода својствена апокрифу као жанру. Наспрам библијског списка, апокрифни спис се, као што смо видели, одликује другачијим начином приказивања и динамичнијим приповедањем. То читаоцу пружа потпуније и лакше разумевање јер библијски текст разумевање отежава својим апстрактним, симболичним и метафоричним језиком. Оно шта апокриф чини специфичним јесте његова наративна једноставност која је човеку пријемчивија за читање од усложњеног наратива библијског списка. Ипак, разлике које постоје између ова два списка много су значајније од разлике у приповедању и приказивању догађања, успостављене садржинско-тематске разлике су те које омогућавају богато семантичко упоређивање канона и апокрифа.

Извори

Књига о Јову (Јов.), у: *Библија или Свето писмо Старога и Новога завјешта*, Београд: Библијско друштво Србије, 2013 (Кореја).

Житије и подвизи праведног Јова, у: *Апокрифи старозавештни према српским преписима* (прир. Томислав Јовановић), Београд: Просвета, СКЗ, 2005.

Литература

Анђелковић 2009: М. Анђелковић, *Интеркултурна структура света апокрифа*, у: Д. Бошковић (уред.), *Зборник радова са међународног научног скупа Српски језик, књижевност, уметност*, Књ. 2, Интеркултурни хоризонти: јужнословенске/европске парадигме и српска књижевност, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 39–44.

Анђелковић 2018: М. Анђелковић, *Прашки препис (Ѕ19) Слова о Прекрасном Јосифу, Црквене студије*, год. XV, бр. 15, 681–695.

Арсенијевић Митрић 2018: Ј. Арсенијевић Митрић, *Седам дана ћушања у Књизи о Јову, Црквене студије*, бр. 15, 723–731.

Јовановић 2005: Т. Јовановић, *Предговор у: Старозавештни апокрифи према српским преписима* (прир. Томислав Јовановић), Београд: Просвета, СКЗ.

Јовановић 2006: Т. Јовановић, *Грошескно у апокрифима*, у: *Реч – морфолошки, синтаксички, семантички и формални аспекти у српском језику; Хумористичка и сатирична традиција у српској књижевности. (2)* (Међународни научни састанак слависта у Вукове дане), Београд: Међународни славистички центар, 13–21.

Тодоровић Васић 2018: Ј. Тодоровић Васић, *Модел искушавања у библијској и апокрифној приповести о Јову са осврћом на Гетеовог Фауста*, *Наслеђе*, бр. 41, 189–200.
Фрај 1985: Н. Фрај, *Велики код(екс)*, Београд: Просвета.

OLD TESTAMENT BOOK OF JOB BASED ON THE APOCRYPHAL WRITING HAGIOGRAPHY AND DEEDS OF RIGHTEOUS JOB

Summary

The paper presents a detailed comparative analysis of the biblical Old Testament writing *Book of Job* and the apocryphal writing *Hagiography and Deeds of Righteous Job*. The main intention is to discover and establish differences and similarities, to determine inconsistencies compared to the canonical text, but also to determine embedded material (entire episodes) which are not characteristic for canonical texts. We shall show the differences between Job from the Book and Job from the apocryphal writing, as well as how the transformation of Jobab, the narrator, occurred, that is, how hagiography changed compared to the canon. The paper will also include an analytical approach to the figure of Satan/the devil, the image of women, friends/emperors as well as to the roles the aforementioned figures have in relation to the biblical text. The primary difference is absence of fear in Job/Jobab and this difference appears to be the most relevant since fear directly impacts the way we perceive the world, our behavior, tolerance, avoiding temptation as well as numerous other characteristics based on which Jobab is different from Job.

Keywords: Book of Job, Bible, apocryphal writing, canon, devil, fear, woman.

Aleksandra V. Čebašek